

MARY WOLLSTONECRAFT (1751 - 1797)

“My favourite subject of contemplation, the future improvement of the world”

Magda Michielsens¹

SUMMARY -*Mary Wollstonecraft. “My favourite subject of contemplation, the future improvement of the world.”*- Mary Wollstonecraft is the author of the first systematic feminist text, ‘A Vindication of the Rights of Woman’ (1792). The author and her work were very well known at the end of the 18th century, followed by a century of relative silence. Since the late 1960s ‘A Vindication’ is often referred to as one of the founding texts of modern feminism. In this article I briefly introduce Mary Wollstonecraft, draw the basic lines of her theory, and summarize the philosophical importance of ‘A Vindication’. Having done this, I go into the details of Wollstonecraft’s concept of Motherhood. I do so by analyzing the book ‘Letters written during a short residence in Sweden, Norway, and Denmark.’ (1796) The future improvement or education of women appears to be one of the main strategies for the future improvement of the world. In every aspect of her observations, Mary Wollstonecraft reveals herself as an author of the Enlightenment.

Mary Wollstonecraft is de auteur van de eerste systematische feministische tekst. Haar ‘A Vindication of the Rights of Woman’ uit 1792 is een mijlpaal in het denken over de situatie van vrouwen. Het boek genoot op het einde van de 18de eeuw grote bekendheid. Sinds de late jaren zestig van de 20ste eeuw wordt er vaak naar teruggerepen als een basistekst van het feminisme. In dit artikel zal ik een korte schets geven van het leven en de maatschappelijke positie van Mary Wollstonecraft, uiteenzetten wat het filosofisch belang is geweest van haar ‘A Vindication of the Rights of Woman’, en ik zal ook uitgebreid ingaan om minder bekende aspecten van haar denken. Ik zal dit doen door een analyse te maken van de manier waarop ze vrouwen, moeders en meisjes beschreef in haar boek ‘Letters written during a short residence in Sweden, Norway, and Denmark.’ (1796).

Inleiding

De laatste decennia is er een vrij grote belangstelling voor het werk van Mary Wollstonecraft. Er verschenen verschillende uitgebreide studies over haar werk, er zijn ook nieuwe visies op haar leven gepubliceerd², en er verschenen

---

1 De auteur is als docente vrouwenstudies verbonden aan de universiteiten van Antwerpen (UIA) en Nijmegen (KUN)

2 De eerste biografie over Mary Wollstonecraft verscheen in 1798 (Godwin). De stroom

ontelbare wetenschappelijke artikelen over haar leven en werk. Het allerbelangrijkste is dat in 1989 haar verzameld werk³ werd uitgegeven. Er zijn recent ook twee belangrijke Mary Wollstonecraft conferenties gehouden. In 1992 gebeurde dit aan de universiteit van Sussex, ter gelegenheid van het feit dat 100 jaar eerder 'A Vindication of the Rights of Woman' was uitgegeven en in 1995 in Uddevalla (Zweden) ter herinnering aan het feit dat 200 jaar geleden Mary Wollstonecraft in die streken haar reis maakte die de basis vormde van het boek 'Letters written during of short residence in Sweden, Norway, and Denmark' (1796). Op beide conferenties was het duidelijk dat tegenwoordig het werk van Wollstonecraft over de gehele wereld grondig bestudeerd wordt en dat dus verwacht mag worden dat het een plaats heeft verworven bij het geheel van belangrijke klassieke teksten uit de sociale en politieke filosofie. Tevens bleek dat Wollstonecrafts werk een aankopingspunt en een spiegel biedt voor het actuele feministische denken.⁴

Op de conferentie in Uddevalla hield de Zweedse minister van Onderwijs en Wetenschap een opgemerkte toespraak. Hij had van het feit, dat hij als gastheer het woord moest richten tot de internationale wetenschappelijke conferentie, gebruik gemaakt om de teksten van Wollstonecraft te (her)lezen en besprak de relevantie van haar inzichten voor een hedendaags emancipatiebeleid. De politieke boodschap van zijn uitgebreid referaat werd een warm pleidooi voor positieve actie en de aankondiging van nieuwe maatregelen in die zin voor het Zweedse hoger onderwijs, en wel om de volgende redenen: *"Women are in the majority among young students in Sweden: today they account for 65 percent of college and university graduates. There are also many extremely competent women researchers. On the average about one quarter of the country's university lectures and research assistants are women. But we have only 147 women chairing departements, just over 7 percent. And the situation is basically the same in all of Europe. Something happens on the way up to the higher positions in higher education. This is completely unacceptable. While many small improvements have been made over the past twenty years within the university world, the academic community is still lagging far behind the rest of society. Obviously the universities cannot redress the imbalances on their own; they've had all the time in the world, and have failed. What is needed if anything is to be accomplished, is affirmative action."* (Tham, 1995: 4)

(vervolg) biografieën is eigenlijk nooit stilgevallen. Enkele voorbeelden: Elizabeth R. Pennell (1885); E. Rauschenbusch-Clough (1886); G. Stirling Taylor (1911); Jacob Bouten (1922); Marthe Sevene Storr (1932); Ralph Wardle (1951); Margaret George (1970); Edna Nixon (1971); Eleanor Flexner (1972); Claire Tomalin (1974, 1992); Emily Sunstein (1975); Moira Ferguson & Janet Todd (1984).

- 3 Het werd uitgegeven in zeven prachtige banden, onder redactie van Janet Todd en Marilyn Butler. Deze uitgave past in een breed initiatief in Engeland om klassieke feministische teksten heruitgegeven.
- 4 Hilde Van de Hooff verwijst naar de lezing van Barbara Taylor 'The Fantasy of Mary Wollstonecraft', tijdens de conferentie, om aan te tonen hoe feministische auteurs hun aspiraties vertolkt zien in het werk van Mary Wollstonecraft, en haar in alle tijden zien als een intellectuele en politieke tijdgenote. Taylor gaf aan hoe dergelijke beelden meer vertellen over de eigen verlangens of over de eigen strekking waartoe men in het feminisme behoort, dan over Wollstonecraft. (Van den Hooff, 1993: 4)

In het werk van Mary Wollstonecraft neemt de opvoeding van meisjes een belangrijke plaats in. Dat is de kern van haar hele denken: meisjes en vrouwen dienen beter opgeleid te worden. Dat is een recht en een absolute noodzaak, het is een basisvoorwaarde om een sterkere positie in de maatschappij in te nemen. In de jaren negentig van de twintigste eeuw werd dat eerste doel bereikt: meisjes hebben een uitstekende opleiding. De basisvoorwaarde is vervuld. De hierboven geciteerde Zweedse minister Tham wordt echter een beetje ongeduldig en wil zien dat die goede opleiding algemeen (in het hoger onderwijs en elders) ook zou uitgedrukt worden in een betere maatschappelijke positie voor vrouwen. Hij refereerde naar Mary Wollstonecraft om zijn beleid kracht bij te zetten. Het publiek van Wollstonecraft-kenners nam deze update van de inzichten van de pionierster graag van de minister aan. Er kan op het vlak van emancipatie niets gerealiseerd worden, als vrouwen geen goede opleiding hebben die evenwaardig en zelfs gelijk is aan deze van mannen. Maar, er zal ook weinig vooruitgang geboekt worden als de maatschappelijke posities niet openstaan voor de vrouwen. Dat proces dient tegenwoordig vanuit het beleid met positieve maatregelen ('affirmative action' of positieve actie) ondersteund te worden, aldus Tham. In theorie staan alle posities open, in de praktijk vaak niet.

1. Leven

In 1759 werd Mary Wollstonecraft geboren in Londen, als tweede kind van de zeven kinderen die Edward Wollstonecraft en Elizabeth Dixon kregen. Haar vader was een lastig mens die het zichzelf, zijn vrouw en kinderen erg moeilijk maakte. Het gezin verhuisde herhaaldelijk en verarmde⁵. Edward was gefrustreerd door zijn mislukkingen, raakte aan de drank en gedroeg zich gewelddadig tegen vrouw en kinderen. Toch waren er ook lichtpunten in Mary Wollstonecrafts jeugd. Zij had een bijzondere gave om toevallige omstandigheden zo naar haar hand te zetten dat ze ervan kon leren.⁶ Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan haar vriendschap met de twee jaar oudere Fanny Blood (1757-1785). Mary leerde Fanny kennen in 1775, toen zij als zestienjarig meisje met haar ouders in de Londense buitenwijk Hoxton woonde. Beide meisjes waren kind aan huis bij Mary's bureu, het oudere echtpaar Clare. Uit alle documenten die over het leven van Mary Wollstonecraft bestaan is op te maken dat zij zeer veel van Fanny heeft gehouden. Godwin omschrijft de relatie als volgt: "*a person of her own sex, for whom she contracted a friendship so fervent, as for years to have constituted the ruling passion of her mind*" (Holmes, 1987: 210). Wollstonecraft hield niet alleen veel van Fanny, zij heeft ook veel van haar geleerd.

---

5 Het gezin verhuisde voortdurend, voortgedreven door het verlangen van vader Edward om de weversbranche te verlaten. Zijn vader was een wever geweest, die zich had opgewerkt en dankzij de beginnende industrialisatie fortuin had gemaakt. Zoon Edward wilde zijn erfenis gebruiken om een andere weg in te slaan. Het is hem niet gelukt. Hij verloor het familiebezit.

6 De opmerking is van haar echtgenoot en biograaf William Godwin. Opmerkelijk is dat hij haar ook een grote gave om te haten toeschreef. Hij noemt het als een positief kenmerk: zij wist heel goed waar ze tegen was en was daar consequent en vasthoudend in.

Aanvankelijk was de iets oudere en bijzonder getalenteerde Fanny Blood een soort lerares voor haar. De ontmoeting met Fanny maakte bij Mary de ambitie los om zich van anderen te onderscheiden.

In 1778 verliet Mary Wollstonecraft, op negentienjarige leeftijd, het ouderlijk huis en werd gezelschapdame bij een weduwe, Mrs. Dawson, in Bath. De economische zelfstandigheid die zij erdoor genoot was haar heel dierbaar, maar de rol als ondergeschikte werkneemster viel haar zwaar. In 1781 keerde zij tijdelijk terug naar het ouderlijk huis, om haar zwaar zieke moeder te verzorgen. Zes maanden later stierf Elizabeth. Na de dood van haar moeder ging Mary weer als gouvernante werken. Een baan bij de familie Kingsboroughs bracht haar naar Ierland⁷. Na een jaar keerde ze terug, ervan overtuigd dat een vrouwelijk beroepsleven als gezelschapdame of gouvernante verre van ideaal was. Zij wilde de situatie van vrouwen verbeteren en vond dat ze beter opgeleid moesten worden. Samen met haar zussen Elizabeth en Everina en haar vriendin Fanny Blood, richtte ze een school met internaat op in Newington Green. Het experiment zou ongeveer twee jaar duren.

In 1787 ging Mary Wollstonecraft in Londen wonen en begon haar leven als schrijfster. Die kans had Wollstonecraft te danken aan Joseph Johnson (1738-1809), een vooraanstaand progressief intellectueel en uitgever. Haar werk als schrijfster was succesvol. Zij publiceerde eigen teksten en werkte als recensente en vertaalster voor de *Analytical Review*, een belangrijk cultureel-politiek tijdschrift dat werd uitgegeven door Joseph Johnson⁸, en bevond zich zo te midden van het maatschappelijk leven. Met de succesvolle publicatie van 'A Vindication of the Rights of Woman' in 1792 plukte zij de vruchten van haar inspaningen. Johnson had haar fundamenteel geholpen en intellectueel gesteund. Hij had tevens gezien dat er een markt was voor het onderwerp dat haar het meest van al bezig hield: de opleiding en de positie van vrouwen.

Wollstonecraft was vijfenendertig toen in 1794 haar eerste dochter, Fanny, werd geboren. De vader van Fanny was de Amerikaanse schrijver, radicalist en zakenman Gilbert Imlay (1754-1828). Mary had hem leren kennen tijdens een verblijf in Parijs. Politiek was zij aangetrokken door de ideeën van de Franse Revolutie en zij was herhaaldelijk naar Parijs gegaan om zich te over de situatie in Frankrijk te informeren. In het jaar dat Fanny werd geboren, verscheen ook haar werk over de Franse Revolutie 'An Historical and Moral View of the French Revolution' (1794). Haar relatie met Imlay liep mis en bracht haar veel verdriet en eenzaamheid.

---

7 De oudste dochter van de Kingsboroughs, Margaret, was erg op Mary Wollstonecraft gesteld en deze genegenheid was wederzijds (vgl. R.M. Wardle (ed.), 1979, 123,124n, 139). Margaret Kingsborough heeft later, onder de naam M.J., Countess Dowager of Mountcashell een boek, genaamd 'Advice to young Mothers on the Physical Education of Children by a Grandmother' (1823), gepubliceerd. In dit boek vermeldt zij de positieve invloed die Mary Wollstonecraft op haar heeft gehad.

8 Zie bijvoorbeeld Tyson (1979). Joseph Johnson leefde van 1738 tot 1809.

In 1795 maakte Mary Wollstonecraft een indrukwekkende reis naar Zweden. Haar opdrachtgever voor de expeditie was Imlay, intussen haar ex-geliefde. Zij ging op zoek naar een bevrucht schip dat Imlay op frauduleuze wijze kwijt was geraakt. Mary ging dus als vrouw op handelsmissie naar een gebied dat nauwelijks bereisd was: twee unicums in één. Zij schreef brieven aan Imlay vanuit Scandinavië, hield een dagboek bij en publiceerde na haar terugkeer de verwerking van dat materiaal, "Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark" (1796).

In de jaren 1796 en 1797 beleefde Mary Wollstonecraft een liefdesrelatie met de filosoof William Godwin (1756-1836). Op het ogenblik dat Godwin verliefd werd op Mary Wollstonecraft was hijzelf een bekend en gewaardeerd filosoof⁹: anarchist, behorende tot de intellectuele vriendenkring van de uitgever Joseph Johnson, omringd door leerlingen en aanhangers. Godwin was vooral beroemd om zijn vooruitstrevende ideeën, en meer bepaald vanwege zijn anti-huwelijkse opvattingen¹⁰. Godwin werd verliefd op Wollstonecraft nadat hij haar brieven uit Scandinavië had gelezen: "If ever there was a book calculated to make a man in love with its author, this appears to me to be the book." (Godwin, 1987: 249) Dit citaat geeft goed de kwaliteit van Mary's boek aan en illustreert ook de band tussen Wollstonecraft en Godwin. Het geluk van het filosofenpaar¹¹ was echter van korte duur. In december 1796 huwden Wollstonecraft en Godwin. Mary was zwanger en keek opgewekt en vol zelfvertrouwen uit naar de geboorte van haar kind. "Mary's experience with the birth of Fanny had been so good that she planned to present the new baby to Godwin herself immediately after the delivery, and to get up for dinner the next day." (Tomalin, 1994: 275) Tegen hun principes in kozen Mary en William in het belang van hun kind toch voor een formele verbintenis. Ook na het huwelijk hielden zij twee huizen aan - een soort Living-Apart-Together - om beiden optimaal te kunnen werken. Hun plannen waren geen lang leven beschoren. De bevalling verliep helemaal anders dan verwacht. Mary Wollstonecraft stierf op 10 september 1797 door bloedvergiftiging, tien dagen na de geboorte van haar dochter Mary¹².

Na de dood van Mary Wollstonecraft ging William in haar appartement wonen en voedde Fanny en Mary op. Mary liep op jonge leeftijd weg met de dichter Shelley, en trouwde met hem in 1816, nadat hij weduwnaar was gewor-

---

9 Peter Marshall's 'William Godwin' (1984) is aan te bevelen indien men meer wil weten over Godwin dan dat hij een belangrijk filosoof en een liefhebbende minnaar en echtgenoot was.

10 Hij is bijvoorbeeld één van de intellectuelen die door Jos Van Ussel in "Geschiedenis van het seksuele probleem" (1968) genoemd wordt als een felle tegenstander van het huwelijk.

11 In zijn boek *The Feminist and the Philosopher* (1988), in het Nederlands vertaald als *De feministe en de filosoof: een liefdesgeschiedenis* (1989), wijst Richard Holmes erop dat Wollstonecraft en Godwin onder de stereotypen 'feministe' en 'filosoof' in de Westerse geschiedenis bekend staan. Er is immers geen reden om haar ook niet 'filosoof' te noemen. Holmes zelf neemt deze stereotypering echter over door deze in de titel van zijn boek terug te laten komen.

12 Mary Godwin-Wollstonecraft (1797-1851), de latere Mary Shelley, werd geboren met een beroemde moeder, een beroemde vader; zij kreeg een beroemde echtgenoot (de dichter Percy Bysshe Shelley, 1792 -1822) en werd zelf beroemd als auteur van *Frankenstein* (1818).

den door de zelfmoord van zijn vrouw. Eerder in hetzelfde jaar pleegde Fanny zelfmoord. Zij werd slechts tweeëntwintig jaar. Vader Godwin was tegen die tijd zijn anarchistische ideeën kwijt en had weinig begrip voor het avontuurlijke leven van zijn dochter Mary en ook niet voor de melancholie van zijn stiefdochter Fanny. Zijn eigen faam als filosoof van de vrijheid was verbleekt. Hij was arm, verbitterd en leefde teruggetrokken met zijn groot gezin dat door een tweede huwelijk tot stand was gekomen. Op het einde van zijn leven leek weinig nog te herinneren aan dezelfde man die kort na de dood van Mary Wollstonecraft een prachtige biografie over haar schreef, 'Memoirs of the Author of 'The Rights of Woman' (1798).

2. A Vindication of the Rights of Woman (1792)

Het werk kwam tot stand in een keten van reacties op het werk van Burke: 'Reflections on the Revolution in France' (november 1790). Burke viel de ideeën van de Franse Revolutie aan en ook de aanhangers ervan in Engeland. Zijn conservatieve uitval werd veroorzaakt door een toespraak van de Dr. Price, die opriep tot steun voor wat in Frankrijk gebeurde en een verspreiding van de revolutie naar andere landen voorzag. Price's toespraak en geschriften lokten veel reacties uit, waaronder deze van Burke de meest beroemde is. Mary Wollstonecraft las de tekst onmiddellijk. Vanuit haar band met de uitgeverij van Joseph Johnson had zij de vinger aan de pols¹³. Zij werd woest over de aantasting van de principes die zij zo belangrijk achtte en publiceerde nog hetzelfde jaar een reactie op de ideeën van Burke, 'A Vindication of the Rights of Men' (december 1790). De eerste editie van haar boekje verscheen anoniem, de tweede druk stond wel openlijk op haar naam. Het kreeg veel aandacht, als eerste in een drukke polemiek. Mary Wollstonecraft had in haar pamfletachtige publicatie haar ideeën samengebundeld over de noodzakelijke maatschappelijke veranderingen. Zij toont zich in haar tekst ongeduldig, boos en emotioneel en vervuld van humanitaire idealen. Claire Tomalin (1992: 125) vindt het werk argumentatief niet sterk, chaotisch, en theoretisch slecht onderbouwd. Het werk werd wel heel populair en Mary Wollstonecraft vestigde er haar eerste grote bekendheid mee. Voor haarzelf is het ook het platform op basis waarvan ze de stap zal zetten naar het doordenken van de situatie van vrouwen.

Onder hoge druk van een zeer geïnteresseerde Johnson schrijft ze haar 'A Vindication of the Rights of Woman'. "It was a best-seller, at once and established her name before the world; according to Godwin she became for a while the most famous woman in Europe" (Tomalin, 1992: 142). In 1929 schreef Virginia Woolf een ondertussen bekend essay over het werk van Mary Wollstonecraft. Ze merkt terecht op dat de basisideeën van Mary Wollstonecraft deel¹⁴ zijn gaan uitma-

---

13 In haar verzamelde werken is een lijst gepubliceerd van de boeken die zij voor *The Analytical Review* heeft gerecenseerd. Het geeft een beeld van haar belezenheid.

14 Het essay werd in hetzelfde jaar geschreven als Woolfs "A room of one's own".

ken van onze common sense. Zij beargumenteert de gelijkheid van mannen en vrouwen. Vrouwen dienen dezelfde opleiding te kunnen krijgen als mannen. Dan zal blijken dat de bestaande achterstand, dwaasheid en frivoliteit kunstmatig gecreëerd is (door mannen). Er zal blijken dat het alleen maar redelijk is om vrouwen tot alle sferen van het publieke leven toe te laten. Vrouwen zijn namelijk in principe in staat om alles even goed te doen als mannen. Wollstonecraft steekt haar verontwaardiging over de bestaande toestand van achterstelling en rechteloosheid niet onder stoelen of banken.

De rede is voor Mary Wollstonecraft de hoeksteen van haar betoog. Zij eist 'de rede' op voor vrouwen. De Verlichting is geen privilegé voor mannen. Dat vrouwen kunnen denken, redelijk kunnen handelen, opleidingen kunnen volgen als zij daartoe het recht en de kans krijgen, staat buiten kijf. De rede is immers een kenmerk van de mens en vrouwen zijn mensen. Vrouwen uitsluiten uit alle beelden, opvattingen en activiteiten die te maken hebben met rede is vrouwen buiten de mensheid plaatsen. Dat is tot dan toe echter wel steeds gebeurd.

Met deze visie op de rede betwist Wollstonecraft tegelijk ook de heersende visie op de sekse-specificiteit **van deugden en sferen**. Dat mannen en vrouwen tot verschillende (maatschappelijke) sferen behoren en dienen te behoren, en ook deugden dienen te bezitten die bij de activiteiten uit die sferen horen, is een notie die op dat ogenblik algemeen aanvaard is. Ze werd bovendien door Rousseau versterkt, 'onderbouwd' en verder verspreid. Wollstonecraft zag niets in de marginale status van vrouwen, die enkel dient om mannelijkheid aan te vullen, te glorifiëren en te laten heersen. Er is volgens Wollstonecraft slecht één morele standaard en die is gebaseerd (dient gebaseerd te zijn) op de rede. Vrouwen zijn als morele wezens niet verschillend van mannen: de rede is eenieders morele basis en drijvende kracht, zowel voor mannen als voor vrouwen. Het is dus zinloos mannen en vrouwen in verschillende sferen in te snoeren. Dat vrouwen niet bijzonder veel blijf geven van het feit dat deze redenering in principe klopt ligt uiteraard aan het feit dat eeuwenlang de organisatie van de opleiding en verdeling van taken anders is geweest. Als vrouwen domgehouden worden zijn ze inderdaad ook dom. Wollstonecraft staat vooraan in de rij om dit toe te geven. Een vroege voorgangster van Mary Wollstonecraft, Lady Mary Montagu (1689-1762) deed een mooie uitspraak over dit verschijnsel: *"Waarom hebben vrouwen niets aan een degelijke opleiding? Omdat zij niet toegelaten zijn tot publieke beroepen. Waarom worden vrouwen niet toegelaten tot bepaalde beroepen? Omdat zij geen opleiding hebben."* (Spender, 1982: 78)

'A Vindication of the Rights of Woman' is een klassieker geworden binnen de politieke filosofie. Het gaat over rechten van vrouwen, over maatschappe-

---

(*vervolg*) Het is duidelijk dat voor Virginia Woolf het feit dat de meeste ideeën van Wollstonecraft tot de common sense zijn gaan behoren NIET betekent dat er in haar tijd geen feministische grieven meer te uiten zijn en verlangens te realiseren.

lijke posities, en over het onrecht dat vrouwen wordt aangedaan op basis van de heersende gewoontes en heersende filosofische opvattingen. Dat zijn de elementen op basis waarvan gezegd wordt dat Mary Wollstonecraft de verworvenheden van de Franse Revolutie heeft opgeëist voor vrouwen. Terecht. Verweven in die politieke stellingnamen zit een pedagogisch tractaat en een discussie met Rousseau. Ik zal hier in de volgende paragraaf verder op ingaan.

Virginia Sapiro toont in haar studie 'A Vindication of Political Virtue. The Political Theory of Mary Wollstonecraft' (1992) de samenhang aan in het oeuvre van Wollstonecraft. Politieke eisen, maatschappelijke kritiek, analyse van de heersende opvoedingspraktijken en in het bijzonder de genderspecifieke socialisatie, de basiselementen van een nieuwe moraal, het filosofisch profiel van haar mensbeeld, haar persoonlijke ervaring en haar boosheid worden tot een geheel gemaakt. Het persoonlijke is politiek, *avant la lettre*. Deze werkwijze is trouwens voor anderen ook de aanleiding geweest van kritiek op het werk van Wollstonecraft.

3. Letters written During a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark (1796)

Dit boek bestaat uit 25 brieven aan 'een vriend'. We weten dat het haar vroegere geliefde Gilbert Imlay betrof. De hele reis duurde drie en een halve maand, van eind juni tot vroeg in oktober 1795. Richard Holmes beschrijft het in de inleiding van een heruitgave van de brieven uit 1987 als volgt: "*From Gothenburg in Sweden she travelled north across the Norwegian border as far as Halden. She crossed the Skaggerak to the wild, rocky shores beyond Larvik. She remained for several weeks at Tønsberg, and sailed west as far as Risør. Next she returned via Oslo (then Christiania) and travelled south again, crossing the Kattegat into Denmark, where she stayed in Copenhagen. Finally she crossed the straits to Schleswig, and so to Hamburg, where she took a regular ship home to Dover.*" (Holmes, 1987: 18) Het gebied was op dat ogenblik vrijwel onbekend, het was nauwelijks beschreven door andere reizigers; er waren trouwens nauwelijks reizigers voorbij gekomen. Gereisd werd er naar de steden van het Zuiden, 'beschaving' was het aantrekkingspunt. Naar het Noorden en het Oosten reizen was niet in de mode. De internationale haven van Hamburg en de middeleeuwse muren van de stad Lübeck vormden de grens van de Westerse cultuur. Mary Wollstonecraft reisde naar een op dat ogenblik onontgonnen en onaantrekkelijk gebied. Haar avontuur was dus zeer ongebruikelijk. Ze reisde ongebeleid, met haar dochttertje van anderhalf jaar en haar meid. En als ze helemaal doorreisde naar het Noorden, naar Tønsberg, deed ze dat alleen. Het was geen plezierreis of natuurtoerisme. Het betrof een zakenreis, en tijdens die belangrijke reis kon ze ook haar gedachten afwenden van haar verdriet en tevens verdiende ze geld door het vervullen van de opdracht voor Imlay en door het schrijven van het boek. Zij zocht *Maria and Margaretha*, het bevrachte schip van Imlay, dat de Britse blokkade, die was ingesteld tussen het neutrale Scandinavië en het revolutionaire Frankrijk, had geschonden. De door Imlay voor de *Maria and Margaretha* aangeworven schipper was nog gewiekster

gebleken dan de opdrachtgever zelf: het schip en de vracht waren verdwenen. Vandaag zijn we op de hoogte van de commerciële missie die Imlay haar had toevertrouwd. Het is bijzonder jammer voor ons dat het hele zaakje niet helemaal legaal was want dat heeft tot gevolg dat we niet alle details weten over Mary Wollstonecrafts professionele en commerciële successen tijdens haar tocht. We kunnen in haar brieven niet lezen wat zij van zichzelf als onderhandelaarster vond, we weten niet wie zij voor haar onderhandelingen heeft ontmoet en hoe dat de gesprekken verliepen. Uit haar eigen geschriften kunnen we niet te weten komen dat ze het schip uiteindelijk gevonden heeft en Imlay hiermee financieel redde. Haar missie was geheim, haar reis niet. Daar schreef zij over.

Bij het bestuderen van 'Letters written during of short residence in Sweden, Norway, and Denmark' geraakte ik gefascineerd door de wijze waarop Mary Wollstonecraft schreef en dacht over de vrouwen die zij tijdens haar reis ontmoette. Haar boek is geen 'serious proposal to the ladies' - om Mary Astells (1668-1731) titel van 100 jaar eerder te parafraseren. Zoals de titel dat prachtig uitdrukt richtte Mary Astells zich heel beleefd tot haar seksegenoten en nodigde hen uit om zich beter te ontwikkelen: *"You are therefore, Ladies, invited into a place, where you shall suffer no other confinement but to be kept out of the road of sin: you shall not be deprived of your grandeur, but only exchange the vain pomps and pageantry of the world, empty titles and forms of state, for the true and solid greatness of being able to despise them."* Wollstonecraft daarentegen richtte zich nooit zo vriendelijk tot vrouwen. In het bijzonder in 'Letters written during of short residence in Sweden, Norway, and Denmark' is zij gewoon niet aardig over vrouwen. Het is verwarrend om een grote feministe voortdurend kritiek te zien hebben op de vrouwen die zij in Scandinavië ontmoette. Er is geen spoor van groepsidentiteit en zijzelf beschrijft zichzelf helemaal niet als zijnde op een of andere manier betrokken bij het leven van de vrouwen die zij op haar reis ontmoet. In mijn studie van het werk van Wollstonecraft heeft deze vaststelling mij bijzonder bezig gehouden. Uiteindelijk meen ik het te moeten begrijpen als een illustratie van de wijze waarop de Verlichting in de praktijk heeft gewerkt. In feite beschrijft Mary Wollstonecraft in haar opmerkingen over vrouwen - en vooral over moeders - in haar Scandinavische brieven, hoe de Verlichting werkte in het alledaagse leven en hoe het moderne feminisme (in filosofische zin) startte. Haar belangrijkste bekommernis was de toekomstige verbetering van de wereld: *"My favourite subject of contemplation, the future improvement of the world."* Inderdaad, en als de vastgeroeste opvattingen en gebruiken van vrouwen hiervoor een sta-in-de-weg zijn, dan moeten die veranderen.

Doorheen de Scandinavische Brieven maakte ik een analyse van de beschrijvingen en commentaren die Mary Wollstonecraft uit over moederschap, zorg voor kinderen, opvoedingspraktijken in Zweden en Noorwegen. Het is duidelijk dat haar reisbrieven niet speciaal over deze onderwerpen gaan; ze zijn er slechts één aspect van. De 'Scandinavian Letters' vormen geen pedagogische tractaat of geen verslag van een antropologisch onderzoek. Op het ogenblik dat zij de brieven klaar aan het maken is voor publicatie beklaagt zij

zich over het oppervlakkig karakter ervan. Dit beschreef ze in de bij de brieven gepubliceerde Appendix: *"Private business and cares have frequently so absorbed me, as to prevent my obtaining all the information, during this journey, which the novelty of the scenes would have afforded, had my attention been continually awake to inquiry. This insensibility to present objects I have often had occasion to lament, since I have been preparing these letters for the press; .."* (Wollstonecraft, Vol. 6, 1989: 346) Haar nodeloze bescheidenheid heeft mij niet verhinderd te kijken naar de volgende thema's: wat zegt zij over moederschap, in het bijzonder over jonge moeders, over zorg voor kinderen, over meisjes en over haar eigen dochter ?

Kinderzorg

Babies en peuters komen heel vaak voor in haar observaties. Wat haar het meest opvalt is dat de babies en heel kleine kinderen ingeduffeld worden in flanellen doeken, warm gehouden worden in slecht geventileerde huizen. Het is veel te warm op de plekken waar de kinderen liggen, er is rook en een aanhoudende stank van voedsel en alcohol. Het lijkt wel alsof de Zweden zich niet realiseren dat het zomer is en het klimaat zacht en aangenaam is. De kinderen zijn echter ingepakt, alsof men niet beseft dat de harde winter zich heeft teruggetrokken. De huizen zijn gesloten en warm. Voor de kleine kinderen brengt de zomer geen lucht en openheid. De zorgende vrouwen schijnen niet te beseffen dat de atmosfeer in de huizen onplezierig en ongezond is. Wollstonecraft heeft dus weinig woorden van waardering voor wat ze ziet. Zij is absoluut niet onder de indruk van wat zij die vrouwen ziet doen. Ze kijkt en weet dat dit niet goed is. Enerzijds heeft zij begrip voor de omstandigheden; ze is materialist genoeg om in te zien dat de concrete omstandigheden het gedrag van mensen bepaalt. Anderzijds zou zij de gewoonten en gebruiken prompt willen veranderen. De vrouwen doen het volgens haar dus helemaal niet goed.

Het onderwerp 'babyzorg' was in 1795 niet nieuw voor Mary Wollstonecraft. Voor feministes vandaag is het geen geliefd onderwerp en is het ook een beetje vreemd dat vroegere feministes zich er ernstig mee bezighebben gehouden. Voor Mary Wollstonecraft, 200 jaar geleden, was het een prioritair onderwerp en zij had daar goede redenen voor. Lang voor haar Scandinavian Letters schreef ze over het onderwerp in 'Thoughts on the Education of Daughters - with Reflections on Female Conduct', in 'The more important duties of Life'¹⁵, gepubliceerd in 1787. Dit was Wollstonecrafts eerste boek, en het begint met een artikel over 'The Nursery'. Als men deze korte tekst leest realiseert men

---

15 Boeken met gedragscodes waren erg in de mode. Mary Wollstonecrafts werk ligt in deze lijn, maar sommige artikelen zijn heel kritisch en een voorbode van haar latere werk. Ook de conventionele codeboeken worden tegenwoordig heruitgegeven vanuit de ambitie om meer inzicht te geven in de dagelijkse gebruiken en in de feitelijke constructie van vrouwelijkheid. Of daarvoor integraal boeken dienen heruitgegeven te worden van auteurs waarvan verder niets meer werd gehoord, over thema's die enkel van historisch belang zijn, is een kwestie die voor discussie vatbaar is.

zich dat Wollstonecraft in 1795 niet enkel fulmineert tegen de manier waarop kinderen in Zweden en Noorwegen worden behandeld. Ze heeft het ook tegen de manier waarop kinderen in Engeland worden verzorgd. Moeders weten niet hoe zij het moeten doen. In de eerste plaats tracht Wollstonecraft moeders ervan te overtuigen dat zij het moeten doen, dat zij moeten zorgen voor hun kroost. De 'Nursery'-tekst begint als volgt *"As I conceive it to be the duty of every rational creature to attend to its offspring, I am sorry to observe, that reason and duty together have not so powerful an influence over human conduct, as instinct has in the brute creation."* (Wollstonecraft, Vol. 4, 1989: 7) Voor haar is het duidelijk dat er een heleboel dient te veranderen in het systeem van zorg voor pasgeborenen. Het is een plicht om voor de kinderen te zorgen en om dat goed te doen. De kinderjaren zijn een periode waarin iemand volledig afhankelijk is van de zorg van anderen en die jaren worden veel lastiger en ellendiger gemaakt dan nodig is. Het zou een hele hulp zijn als moeders van hun kinderen zouden houden. Dit is een belangrijk thema voor Mary Wollstonecraft, zowel in Engeland als in Scandinavië. Het is immers niet vanzelfsprekend dat moeders van hun kinderen houden. Het is geen proces dat vanzelf gaat. Het is wel een proces dat, eens het gestimuleerd wordt, zichzelf voortdurend versterkt. En, als zorg dan toch moet, zal blijken dat men beter zorgt als men ook van de kinderen houdt. Het is een fascinerende vaststelling: men kan van babies leren houden! Mary Wollstonecraft is ervan overtuigd en wil vrouwen ervan overtuigen, opdat zij beter voor kinderen zouden zorgen. Het is voor haar tijd een nieuw inzicht. Op het ogenblik dat zij de *Scandinavian Letters* schrijft weet zij ook een en ander uit eigen ervaring. De band met haar eigen dochttertje is sterk, en ze schrijft er ook herhaaldelijk over naar Imlay (de vader van het kind): *"I write in a hurry, because the little one, who has been sleeping a long time, begins to call for me. Poor thing! when I am sad, I lament that all my affections grow on me, till they become too strong for my peace, though they all afford me snatches of exquisite enjoyment - This for our little girl was at first very reasonable - more the effect of reason, a sense of duty, than feeling - now, she has got into my heart and imagination, and when I walk out without her, her little figure is ever dancing before me."* (Wollstonecraft, Vol. 6, 1989: 386). De woorden uit het citaat dateren van 19 augustus 1794, een jaar voor haar reis, op een ogenblik dat Fanny drie maanden is.

De liefde van moeders voor hun kinderen is geen natuurlijk gegeven. Moederliefde is iets wat men verwerft, dat men leert; het is het product van opvoeding, van denken, van het gevoel van plicht en het is het resultaat van ervaring. Hier is niet Elisabeth Badinter aan het woord of Adrienne Rich in de bloeiperiode van de tweede feministische golf, maar Mary Wollstonecraft in de late achttiende eeuw. Vanuit modern standpunt bekeken doet Mary Wollstonecraft twee dingen tegelijk: enerzijds bewustzijn creëren van het feit dat moederschap en moederlijke gevoelens sociale constructies zijn, en anderzijds bijdragen aan het creëren van die moederlijke habitus. Het is een periode waarin moederschap aan het veranderen is en zij speelt daarin een actieve rol. Sommige auteurs spreken van "De Nieuwe Moeder", opgestaan aan het einde van de 18de eeuw. Uiteraard heeft Rousseau (1712-1778) een belangrijke rol gespeeld in het tot stand komen van dat nieuwe moederschap. De houding van

Wollstonecraft tegenover de ideeën van Rousseau is ambigu. Zij heeft grote waardering voor zijn opvoedingsideeën, maar het allergrootste bezwaar tegen het vijfde boek in 'Emile'. Dat deel gaat over 'Sophie' en behandelt de opvoeding van meisjes. De opvoeding van Sophie dient volgens Rousseau volledig in dienst te staan van Emile. Nochtans werd en wordt de pedagogische visie van Rousseau algemeen beschouwd als een vrijheidstheorie. Het is een vrijheid, gebaseerd op de slavernij van vijftig procent van de mensen. Vrouwen hebben geen behoeften van zichzelf, meende Rousseau. Zij moesten leren van de man te behagen. Dat was ongeveer het enige wat hen geleerd moest worden. Het zou niet verstandig zijn hen een echte opleiding te geven. Door te behagen hebben vrouwen een zekere macht over mannen; opgeleide vrouwen zouden die macht verliezen. *"Wat men vrouwen ook leert, het moet in verband staan met de man; mannen behagen, hen van dienst zijn, zich bij hen geliefd en geacht maken, hen jong houden, verzorgen, raadgeven, troosten en hen het leven aangenaam en licht maken; dat zijn de vrouwelijke plichten van alle tijden, die vanaf de vroege jeugd geleerd moeten worden."* (Rousseau, geciteerd in Duby & Perrot, Deel III: 100) Jane Roland Martin (1985: 75) beschouwt 'A Vindication of the Rights of Woman' als één lange verwerping van de wijze waarop Rousseau 'de vrouwelijke natuur' van Sophie definieerde, de opvoeding die hij haar wilde geven, en de persoon die hij haar wilde laten worden. Rousseau's Sophie werd opgevoed in en tot volledige afhankelijkheid. In haar kritiek op Rousseau ging Wollstonecraft niet zozeer in op het punt dat de vrouw een moederrol werd aangemeten. Ze beargumenteerde vooral dat die rol slecht werd gedefinieerd en dat meisjes, noch in de realiteit, noch in het ideaalbeeld van Rousseau, goed waren uitgerust om de rol van moeder en partner te vervullen. De doelstelling voor Rousseau zelf zou moeten zijn: een kuise echtgenote, een goed georganiseerde huishouding en een liefdevolle moeder. Wat Rousseau zich voorstelde over de opvoeding van Sophie kon dit niet opleveren, volgens Wollstonecraft. Het was zelfs contra-productief.

Uiteindelijk was Wollstonecraft wel een bewonderaarster van de ideeën van Rousseau - zolang het seksneutrale ideeën zijn. Rousseau - voor de opvoeding van 'mensen' - zou interessant zijn. Rousseau had het echter niet over 'mensen'; hij had het over 'Emile', over mannen dus. En dat had voor meisjes en vrouwen zeer radicale gevolgen. Deze bevinding was voor vrouwen uit Rousseau's en Wollstonecrafts tijd verscheurend. In Scandinavië komt het dilemma nog duidelijker tot uitdrukking dan in Engeland. Daar zet zij inderdaad nog meer vraagtekens bij wat 'natuurlijk' is, wat 'spontaan' is. Wat algemeen voor 'cultuur' doorgaat is zo ver weg dat het de vraag is wat de normen maakt in die afgelegen Zweedse gebieden.

Over omgang met kinderen in algemene zin denkt Wollstonecraft in feite niet zo verschillend van Rousseau. Beiden vechten tegen de onverschilligheid en het egoïsme van 'opvoeders'¹⁶ en zij baseren zich op nieuwe medische

---

16 Dat dit bij Rousseau bij theorie bleef is algemeen bekend. Hij had vijf kinderen bij zijn onontwikkelde minnares en deze kinderen werden allemaal afgestaan.

inzichten om betere fysieke en hygiënische omstandigheden te scheppen voor kinderen. Belangrijke punten hierbij zijn:

- borstvoeding voor het eigen kind en enkel voor het eigen kind;
- geen minnen want zij zijn niet gecultiveerd genoeg, ze zijn te ruw en brutaal (de vroege ervaringen zijn heel belangrijk voor kinderen);
- meer aandacht voor kinderen;
- aandacht stimuleren via spelletjes en experimenten ;
- open lucht, lichte maaltijden, oefeningen en lichte kleding.

Het geschil tussen Rousseau en Wollstonecraft betreft de invulling van de rol van vrouwen. De doelstellingen van de opvoeding voor Rousseau en Wollstonecraft waren totaal verschillend. Voor Wollstonecraft is op een kwalitatief hoogstaande manier 'moederen' van buitengewoon groot belang, maar het betekent niet dat vrouwen moeders 'moeten' zijn e alleen maar moeders zijn die al hun tijd besteden aan de zorg voor kinderen. In de jaren zeventig van de twintigste eeuw gebruikten we het concept 'ideologie van het moederschap' om te verwijzen naar de overtuiging dat moederschap de enige missie is voor vrouwen en dat vrouwen en kinderen steeds samen moeten gedacht worden. Mary Wollstonecraft heeft het NIET over een vroege vorm van de ideologie van het moederschap. Zij heeft het over het feit dat om "een goede moeder" te zijn vrouwen hun gevoelens voor kinderen serieus en kritisch dienen te bekijken, dat zij goed opgeleid moeten zijn, rechtlijnig en goed geïnformeerd behoren te (kunnen) denken en autonome personen dienen te zijn. Zij moeten 'mentaal' op eigen benen kunnen staan om goede moeders te zijn. Als zij zich voelen als doorgeefluiken van waarden en gedachten die hen zelf vreemd zijn, of als zij niet van hun kinderen houden en niet weten hoe ze ervan kunnen leren houden, zullen zij wat zij doen ook slecht doen. Zij is het volledig oneens met de ideologie van onderdanigheid en dienstbaarheid die aan de Rousseau-versie van de moederschapsideologie kleeft. De genderhabitus die Rousseau voor ogen stond voor moeders verschilt dus diametraal van deze van Wollstonecraft. Het verschil is wat wij 'feminisme' zijn gaan noemen. Het is echter niet zo dat moeders doen wat de Rousseau-doctrine hen probeert te beletten. Neen, vrouwen zelf doen het nog slecht (in Engeland, zowel als in Zweden) en zij moeten nog beseffen dat het anders kan.

Meisjes

Wollstonecraft beschrijft de jonge meisjes die ze in Scandinavië op haar reis ontmoet als 'vriendelijk' en 'zacht'. Haar contact met hen beschrijft ze min of meer verveeld: ze staren haar aan en glimlachen. Mary let op hun kleding en op hun charmes. Over het algemeen heeft zij weinig hoop of optimisme in verband met de toekomst van deze meisjes. Ze zijn nooit in contact geweest met culturele stimuli, ze zullen waarschijnlijk verdorren in lethargie. Hoe jong en fris ze ook zijn, ze zullen heel vlug oud zijn en slechte tanden hebben. Ze eten te veel en ongezond. Vrouwen en meisjes hebben niet de kennis, de informatie en de aansporingen die nodig zijn om de huishouding en de verzor-

ging van de kinderen anders aan te pakken. Wollstonecraft staat ambivalent tegenover de charmes van de meisjes, ambivalent ook tegenover wat mode en cosmetica voor de meisjes zou kunnen betekenen. Wat ze aanvalt in Londen (frivoliteit, mode, luxe) ontbreekt haar in Zweden. Ze heeft het moeilijk om uit te maken wat ze in deze omstandigheden 'cultuur' vindt en wat 'natuur'. Als zij midden in de cultuur zat, was ze erg snel geneigd om zaken af te keuren omdat ze niet 'natuurlijk' zouden zijn. Ze beschrijft dat ze tijdens haar reis moeilijk uit elkaar kan halen wat 'cultuur' en 'natuur' is.

Om betere moeders te worden zullen de meisjes veel moeten leren, maar Wollstonecraft ziet niet in waar dat zou kunnen. Het platteland in Zweden en in Noorwegen is geen plaats waar de meisjes zichzelf kunnen ontwikkelen. Niets in hun omgeving geeft Wollstonecraft de indruk dat het mogelijke stimuli zouden kunnen zijn voor de ontwikkeling van de meisjes. In Engeland ziet ze met verontwaardiging gebeuren hoezeer de - volgens haar - verkeerde opvattingen van vrouwen vrouwen tot slaven maakt. In Engeland zou een revolutie in het vrouwelijk gedrag en de manieren moeten tot stand gebracht worden. Het is heel hard nodig, maar ze ziet ook dat vrouwen over de mogelijkheden beginnen te beschikken om het te realiseren. Zijzelf is in alle geval bereid om er veel voor te doen. Dat kan, omdat ze de moed heeft, het materiaal, de informatie, alle materiële voorwaarden om onafhankelijk te denken. Ik parafraseer de woorden uit haar brieven: "*Maar de meisjes in Zweden .... ?*"

Mary Wollstonecraft was pessimistisch. In Zweden zag zij de grenzen van een volutaristische emancipatie. Deze vrouwen kunnen zich niet aan de eigen haren omhoog trekken. Zeggen dat het anders moet helpt niet als de materiële voorwaarden niet kunnen gerealiseerd worden. Ze voelde zich op de rand van de beschaving. Zichzelf sterk maken en zelf-instructie helpt hier niet: er is niets. Ondanks haar duistere verwachtingen voor de meisjes hield ze zichzelf voor dat ze niet mocht generaliseren. Het gaat niet om Zweden of Noorwegen versus Engeland of Frankrijk. Ze wist dat heel wat typische dingen die ze ziet meer zouden kunnen te maken hebben met het platteland dat met om het even wat anders. Ze wist wel dat Stockholm heel anders is dan wat zij op haar tocht ziet. "*Had I determined to travel in Sweden merely for pleasure, I should probably have chosen the road the Stockholm, though convinced, by repeated observation, that the manners of a people are best discriminated in the country. The inhabitant of the capital are all of the same genus...*" (Wollstonecraft, Vol. 6, 1989: 259). Op haar tochten werd zij vaak bij vrouwen en meisjes ondergebracht. Zij zorgden ook voor haar. Meestal gaf Wollstonecraft er echter de voorkeur aan om met mannen te spreken of om alleen op haar kamer wat te kunnen lezen of schrijven. Ze zou ook wel alleen op wandel willen gaan in de aantrekkelijke omstreken. De vrouwen waarbij ze - vriendelijk en gastvrij - werd ondergebracht schermen haar echter af. De mensen waren er niet aan gewend dat zij wil wandelen en zich vrijuit wil bewegen. Gastvrij zijn bleek in de praktijk te betekenen: iemand nooit alleen laten.

Mary Wollstonecraft geloofde niet dat moederlijk gedrag aangeboren is. De

Zweedse meisjes zullen het dus moeten leren. Haar verwachting is duidelijk: zij zullen verkeerde dingen leren, zij zullen zowel teveel als te weinig zorgen voor de kinderen. Zij zullen er niet rationeel over nadenken, zij zullen geen degelijke informatie gebruiken. Zo is het nu eenmaal en Mary Wollstonecraft ziet niets in de levensomstandigheden van de meisjes en vrouwen dat iets (zelfs geen gedachte) in beweging zou kunnen zetten.

Vrouwen

Haar observaties over vrouwen wijken niet veel af van wat ze schrijft over meisjes. Wat mij vandaag verbaast is dat er in haar beschrijvingen en reflecties niets blijkt van een vermoeden dat er in het gedrag van de vrouwen een spoor van overgeleverde wijsheid zou kunnen zitten. *"A mistaken tenderness, however, for their children, makes them, even in summer, load them with flannels; ...And this, I am persuaded, is much more owing to the ignorance of the mothers than to the rudeness of the climate."* (Wollstonecraft, Vol. 6, 1989: 257). Er is geen gevoel van gelijkheid tussen haarzelf en de vrouwen en geen gevoel van solidariteit. Ze is zeer aangesproken door de levensomstandigheden van de vrouwen/moeders en meisjes maar vindt hen ook dwaas en vervelend. Zij wil de omstandigheden veranderen en ze wil de vrouwen veranderen. Eigenlijk is haar houding tegenover vrouwen in Scandinavië niet zo verschillend van haar houding in Engeland: vrouwen moeten veranderen. Zijzelf is een voorbeeld, een censor en een mentor. Het is voor haar zoveel eenvoudiger om een gesprek te hebben met de mannen. Zij is volstrekt verschillend van de lokale vrouwen en zij wordt goed geaccepteerd door de mannen. Zij vonden dat zij een zeer opmerkelijke vrouw was, die 'mannen-vragen' stelde. De enige plek waar zij in 'Letters written during of short residence in Sweden, Norway, and Denmark' blijk geeft van een generaliserende vrouwelijke positie is de passage waarin ze haar dochter beklagt dat zij een vrouw is: *"You know that as a female I am particularly attached to her - I feel more than a mother's fondness and anxiety, when I reflect on the dependent and oppressed state of her sex. I dread lest she should be forced to sacrifice her heart to her principles, or principles to her heart. With trembling hand I shall cultivate sensibility, and cherish delicacy of sentiment, lest whilst I lend fresh blushes to the rose, I sharpen the thorns that will wound the breast I would fain guard - I dread to unfold her mind, lest it should render her unfit for the world she is to inhabit - Hapless woman! what a fate is thine!"* (Wollstonecraft, Vol. 6, 1989: 269).

Moira Ferguson (1992) maakte een interessante analyse van de problematiek in verband met de slavernij in het werk van Mary Wollstonecraft. Ferguson merkt het punt op waar het mij in mijn analyse van moederschap in Zweden ook over gaat: Wollstonecraft heeft het over modernisering, over de hoofden heen van diegenen die de verandering moeten dragen, moeten uitvoeren en die zelf zeer grondig zullen (dienen te) veranderen in dat proces. Wollstonecraft claimt verandering, maar vertrekt hierbij niet bij de uitgesproken behoeften van de betrokkenen. Het is een 'moderne' benadering, maar niet meer deze van vandaag. Ferguson wil begrijpen waarom er in het werk van Mary Woll-

stonecraft geen glimp van waardering (of begrip) is voor de wijze waarop allerlei vrouwen tot dan toe overleefden en onderwerping hebben weer- en doorstaan. *"This sense of importance that Wollstonecraft attached to independent or singular thought - a cornerstone of bourgeois individual ideology - helps to explain her apparent lack of emotional solidarity with the white women she roundly castigates throughout the second Vindication."* (Ferguson, 1992) Het gaat zowel op voor Engelse vrouwen als voor Scandinavische: *"Wollstonecraft does not take into account either white women's resentment about powerlessness, their displacement of anger, their projection of personal power and pleasure, or, in the case of Africans and African Caribbean's, someone customary cultural practices."* (Ferguson, 1992) Op dat ogenblik is er geen sprake van een vrouwenbeweging, en haar haar gedachten gaan ook niet in die richting. Zij analyseert het probleem. En vrouwen zijn een onderdeel van het probleem.

Gewoontes

Het is niet mijn bedoeling om aan de kaak te stellen dat Mary Wollstonecraft zo weinig consideratie heeft voor haar sekse-genoten. Ik wil het enkel vaststellen en duidelijk naar voren brengen. Wie echt verandering wil moet inderdaad breken met heersende gewoontes en culturele praktijken. Ik heb de analyse van het moeder- en vrouwbeeld in de Scandinavische brieven ondernomen omdat ik het verwarrend (en soms zelfs irriterend) vond dat de grote feministe bij een confrontatie met het dagelijks leven van vrouwen zich zo onbegrijpend opstelde. Door op die verbazing in te gaan en een close reading van de tekst door te voeren werd stap voor stap duidelijk hoe modernisering en Verlichting in het dagelijkse denken werkte. Mary Wollstonecraft had geen enkele aarzeling: de Zweedse vrouwen moesten hun gewoontes veranderen, zij dienden hun kinderen op een andere manier te verzorgen. Wat zij hen zag doen was verkeerd. Daarvan was zij rotsvast overtuigd.

William Godwin werd verliefd op Mary Wollstonecraft na het lezen van de 'Letters written during of short residence in Sweden, Norway, and Denmark'. Hij vond het boek charmerend en vertederend, innemend door het schitterende verstand van de auteur en de scherpe waarnemingen, die er fijnzinnig in beschreven werden. De brieven zijn inderdaad prachtig, maar het heeft mij een grote inspanning gekost om de normerende opmerkingen te begrijpen. Het is uiteindelijk een waar genoegen om de rationalisering van het dagelijks leven aan het werk te zien en breedvoerig beschreven te vinden. Hier staat de Verlichting, op de drempel van de Romantiek. Wollstonecraft heeft een stem die duidelijk gehoord werd in het kader van "vooruitgang" en "verbetering". Zij zal ook een invloed uitoefenen op de romantische reisliteratuur van de 19de eeuw. Zij is begeistert door het "vreemde", schrijft uitvoerig en lyrisch over de landschappen en beschrijft de vreemde cultuur met een grote inspanning om zich in te beelden midden in die cultuur te staan. Vrijwel elke fascinerende en gefascineerde beschrijving wordt onderbroken door: "het moet en kan anders, het moet en kan beter worden". De drijvende kracht van de toekomstige

verbetering van de wereld zal de Rede zijn. Rede staat niet tegenover emoties of passies. Rede staat tegenover Gewoontes. Gewoontes in Engeland kunnen Wollstonecraft niet remmen in haar conceptualisering van een moderne toekomst, en zo ook niet in Zweden. Geen wonder dus dat zij die remmend gewoontes beschrijft zonder instemming en met expliciete verwerping ervan.¹⁷

4. Tot slot

Veel over het leven en werk van Mary Wollstonecraft is in de artikel ongezegd gebleven. Ik heb mij beperkt tot het geven van een algemene indruk van het belang van haar inzichten als voorloopster van een vrouwenbeweging, die zich pas een eeuw later actief zal organiseren. Door de focus tevens te richten op haar observaties in Scandinavië heb ik getracht aan te tonen hoezeer zij doordrongen was van de noodzaak tot rationalisering van het (dagelijks) leven. Bestrijden van filosofische tradities en achterhaalde dagelijkse gewoontes gingen voor Mary Wollstonecraft hand in hand. Zo hoopte zij bij te dragen tot de toekomstige verbetering van de wereld.

Literatuur

- ALEXANDER M. (1989), *Women in Romanticism. Mary Wollstonecraft, Dorothy Wordsworth and Mary Shelley*, MacMillan, London
- BADINTER E. & R. (1993), *Markies de Condorcet 1743-1794. Een intellectueel in de politiek*, Uitgeverij G.A. Van Oorschot, Amsterdam
- BLANC O. (1981), *Olympes de Gouges*, Syros, Paris
- BOLTE M. (1989), Opvoeding, sekse en macht, *Comenius*, 34, 150-167
- BRODY M. (1983/1992), Mary Wollstonecraft: Sexuality and Women's Rights (1759-1797), In SPENDER D., *Feminist Theorists. Three Centuries of Women's Intellectual Tradition*, The Women's Press Limited, London, 4-59
- BRODY M. (ed) (1985), *Mary Wollstonecraft. Vindication of the Rights of Woman*, Penguin Classics, London
- BROWN S.C. (ed.) (1979), *Philosophers of the Enlightenment*, The Harvester Press, Sussex
- CANOVAN M. (1987), 'Rousseau's two concepts of citizenships', In KENNEDY E. & MENDUS S. (eds). *Women in Western Political Philosophy*. Wheatsheaf Books.

- DE GRAAF M. (1991). 'Vrouwelijkheid en opvoederschap. De opvoedster en betekenissen van vrouwelijkheid bij Jean-Jacques Rousseau', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 46, 181-196
- DE GRAAF M. (1996), *Vrouwelijkheid bij de pedagoog Jean-Jacques Rousseau*, Amsterdam
- DUBY G. & PERROT M. (1992) *Geschiedenis van de vrouw*. Agon, Amsterdam
- EISENSTEIN, Z. (1981). 'Mary Wollstonecraft: The Feminist Embrace and Criticism of Liberals', In EISENSTEIN, Z. *The Radical Future of Liberal Feminism*. Longman, New York/London
- FERGUSON M. & TODD J. (1984), *Mary Wollstonecraft*, Twayne Publishers, Boston
- FERGUSON M. (1992), 'Mary Wollstonecraft and the Problematic of Slavery', *Feminist Review*, n° 42
- FLEXNER, E. (1972), *Mary Wollstonecraft*. Penguin Books
- FRAZER E. & HORNSBY J. & LOVIBOND S. (eds) (1992), *Ethics: A Feminist Reader*, Blackwell, Oxford
- GATENS M. (1986) 'Rousseau and Wollstonecraft: nature versus reason', In TOMPSON J.L. (ed.), *Women and Philosophy*, *Australian Journal of Philosophy*, suppl. to vol. 64, p. 1-15
- GOUGES, Olympe de (1791 / 1989) *Verklaring van de rechten van de vrouw en de burgeres*. Ingeleid door Hannelor Schröder. Kok Agora, Kampen
- GRIMSHAW J. (1990), *Mary Wollstonecraft and the Tensions in Feminist Philosophy*. In SAYERS, S. & OSBORNE, P., *Socialism, Feminism and Philosophy*, Routledge, London/New York
- GRIMSHAW, J. (1986), *Feminist Philosophers. Women's Perspectives on Philosophical Traditions*, Harvester Wheatsheaf, London
- HERMSEN J. (1988) 'Proto-feminisme in de pruikentijd. Belle van Zuylen en Madame de Staël over Kant en Rousseau', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 36, p. 390-407
- HOLMES R. (1987) *Mary Wollstonecraft and William Godwin, A short Residence in Sweden and Memoirs of the Author of 'The Rights of Woman'*, Penguin Books
- HOLMES R. (1989), *De feministe en de filosoof: een liefdesgeschiedenis*, Contact, Amsterdam

- KELLY G.D. (1992), *Revolutionary Feminism. The Mind and Career of Mary Wollstonecraft*, MacMillan Press, London
- KORSMEYER, C.W. (1976), 'Reason and Moral in the early feminist Movement: Mary Wollstonecraft', In GOULD C. & WARTOFSKY M., *Woman and Philosophy. Toward a Theory of Liberation*, G.P. Puntname's Sons, New York, 97-109
- KORSMEYER C.W. (1979). 'Reason and Morals in the early feminist Movement: Mary Wollstonecraft', In OSBORNE M.L., *Woman In Western Thought*, Random House, New York
- LINDEMAN K. (1991), 'Mary Wollstonecraft', In WAITHE, M.E. (ed.). *Women Philosophers*. Volume 3, 1600-1900. Kluwer Academic Publishers, 153-170
- MARSHALL P.H. (1984), *William Godwin.*, Yale University Press, New Haven/ London
- MARTIN, J. R. (1985), *Reclaiming a Conversation. The Ideal of the Educated Woman*, Yale University Press, New Haven/London
- MIES M. & JAJAW K. (1981), *Feminism in Europe: liberal and socialist strategies 1789-1919*, Instituut of Social Studies, The Hague
- NICHOLSON M.(1990). 'The Eleventh Commandment: Sex and Spirit in Wollstonecraft and Malthus', *Journal of the History of Ideas*, vol. 51, n° 3, 401-421
- PREEDY G.R. (1937), *This Shining Woman: Mary W. Godwin*, Collins, London
- RAVETZ A. (1983), 'The trivialisation of Mary Wollstonecraft: a personal and professional career re-vindicated', In *Women's Studies International Forum*, 6, 491-501
- RAYSENBUSCH- CLOUGH E. (1898), *A study of Mary Wollstonecraft and the Rights of Woman*, Longmans Green and Co, New York
- RENDALL, J. (1985), *The Origins of Modern Feminism: Women in Britain, France and the U.S. 1780-1860*, MacMillan, London
- RICH A. (1976), *Of Woman Born*, W.W. Norton, New York
- SAPIRO V. (1992), *A Vindication of Political Virtue. The Political Theory of Mary Wollstonecraft*, The University of Chicago Press, Chicago/London
- SLEDZIEWSKI E.G. (1989), *Révolutions du sujet*, Méridiens Klincksieck, Paris
- ST.CLAIR W. (1989), *The Godwins and the Shelleys, the Biography of a Family*, Faber & Faber, London

- THAM C. (1995), *Mary Wollstonecraft in Sweden 1795-1995*, lezing, Swedish Ministry of Education and Science
- THOMAS P. (191), 'Jean-Jacques Rousseau, sexist?', In *Feminist Studies*, vol. 17, 2, 195-217
- TIMS M. (1976), *Mary Wollstonecraft, a social pioneer*, Millington, London
- TONG, R. (19) 'Liberal feminism'. In Tong, R. *Feminist thought, a comprehensive Introduction*, Westview Press, Colorado, 11-39
- TOMALIN C. (1974/1992), *Mary Wollstonecraft*, Penguin Books.
- TYSON G. P. (1979), *Joseph Johnson, a liberal publisher*, University of Iowa Press, Iowa City
- VAN DEN HOOFF H. (1993), *De passie om 'te zijn'*, licentie-verhandeling in de wijsbegeerte, KUL, Leuven
- VAN USSEL J. (1968), *Geschiedenis van het seksuele probleem. Sociogenese en evolutie van het probleem der seksuele propaedeuse tussen de 16de en de 18de eeuw, vooral in Frankrijk en Duitsland : bijdrage tot de studie van de burgerlijke seksuele Moraal*. Boom, Meppel
- WARDLE, R. (1951), *Mary Wollstonecraft. A critical biography*. University of Kansas Press, Kansas
- WARDLE, R. M. (ed.) *Collected Letters of Mary Wollstonecraft*, Cornell University Press, Ithaca/London
- WOLLSTONECRAFT M. (1989). *Collected Works*. (7 Volumes), William Pickering, London

Overzicht van de hoofdwerken van Mary Wollstonecraft :

- 'Thoughts on the Education of Girls' (1787),
 'Mary, a Fiction' (1788),
 'A Vindication of the Rights of Men, in a Letter to the Right Honourable Edmund Burke' (1790),
 'A Vindication of the Rights of Woman with Strictures on Political and Moral Subjects' (1792),
 'An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect it had produced in Europe' (1794),
 'Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark' (1796),
 'Wrongs of Woman or, Maria. A Fragment' (posthuum uitgegeven in 1798).